

QARABAĞIN YARASALAR FAUNASI VƏ GƏLƏCƏK TƏDQIQAT PERSPEKTİVLƏRİ

Nicat Həsənov

AMEA-nın Zoologiya İnstitutu

Murovdağ, Dağlıq Qarabağ və Zəngəzur dağ silsilələrinin, Qarabağ vulkanik massivi və Orta-Araz Naxçıvan çökəkliyinin əhtəsində yerləşən Qarabağ Kiçik Qafqaz Təbii Vilayətin cənub-şərq hissəsini təşkil edir. Kiçik Qafqaz vertikal qurşaqların nisbətən hamar olması (Murovdağ və Zəngəzur silsilələri istisna olmaqla) və meşəliklərin azlığı ilə səciyyələnir. Burada iqlim quru-kontinental, çay sistemi isə zəif inkişaf etmişdir. Arid massivlər adı keçən dağ silsilələrin ətkələrini və qərbə doğru bütün Naxçıvan vadisini əhatə edir. Antropogen amillər təbii landşaftların transformasiyasına səbəb olmuş, son 30 ildə isə bu proses daha da sürətlə və məqsədli şəkildə təbiətin ziyanına işləmişdir. Respublika ərazisində mövcud olan 6 min kv km karst sahəsinin 33 faizi Kiçik Qafqaza, ümumi uzunluğu 4 min metrə çatan 240 karst mağaralarının ən böyükləri (Azıx, Tağlar, Şuşa, Dağtumas, Tuğ və s.) Dağlıq Qarabağ ərazisində yerləşir. Belə bir coğrafiyada məməlilər faunasının yeganə uçan dəstəsi olan yarasalar (Chiroptera) üçün çox sayda təbii (qayalıqlar, mağaralar, ağac koğuşları və s.) və antropogen (kəhrizlər, tikililər, mədənlər və s.) sığınacaqlar mövcud olmaqdadır. Ölçülərinə görə cənubi Qafqazda ən böyük, dünyada isə 5-ci böyük karst mağarası olan Azıxda daimi olaraq 6 yarasa növü (*Rhinolophus ferrumequinum*, *R. mehelyi*, *Myotis blythii*, *Miniopterus schreibersii*, *Plecotus austriacus* və *Barbastella leucomelas*) yaşayır ki, bunların ən çoxsaylı olanları Meheli nalburnu (*R. mehelyi*) və uzunqanad yarasadır (*M. schreibersii*). Hər iki növdən olan fərdlərin sayı fəsillər üzrə 10-30 min arası dəyişir. Hər bir növ ilin fəslindən, fərdlərin fizioloji durumundan asılı olaraq mağaranın müxtəlif hissələrində yerləşir.

Qarabağ xiropterafaunası üzrə son 100 ilə aid ədəbiyyat məlumatları (Satunin 1915; Vereşaqin 1942, 1950; Kuzyagin 1950; Dubovçenko 1968, Ələkbərov 1966, 1968; Ələkbərov, Raxmatulina 1975; Raxmatulina 2005), kolleksiya materialları və müəllif tədqiqatları əsasında ən son növ tərkibi İ.K.Raxmatulina tərəfindən onun çoxsaylı əsərlərində və "Azərbaycanın yarasaları" adlı monoqrafiyasında (2005) təqdim olunmuşdur ki, bu siyahı 19 yarasa növündən ibarətdir. Bunlar -5 nalburun (*Rhinolophus*), 4 gecə şəbərəsi (*Myotis*), 1 uzunqanad (*Miniopterus*), 1 palazqulaq (*Plecotus*), 2 enliqulaq (*Barbastella*), 1 axşam yarasası (*Nyctalus*), 3 şəbərə (2 *Pipistrellus*, 1 *Hysugo*), 1 gönlücə (*Eptesicus*) və 1 bükünə-dodaq (*Tadarida*) cinslərindən olan növlərdir. Bu növ tərkibi və say Naxçıvan yarasalar faunasına (16 növ) çox yaxındır (Raxmatulina, Həsənov 2009).

Yüksəkliklər üzrə yarasaların növ tərkibi və sayı fərqlənir. Dağətəklərində Küli və cırtan şəbərələr çoxsaylı, böyük nalburun və dağ gönlücəsi adi növlərdir. Ən zəngin yarasalar faunası orta dağlıq qurşağındadır, beləki, 600-1000 m arası 10-dan artıq yarasa növü adı və ya çoxsaylıdır. Nalburunlar, itiqlaq gecə şəbərəsi, uzunqanad yarasa, Küli, Savi və cırtan şəbərələr burada indikator növlərdir. Bir sıra (xüsusilə, speliofil) növlər burada böyük koloniyalar formalaşdırır. Tağlar, Tuğ, Azıx mağaralarında 14 növə aid 10 mindən çox fərdlərdən ibarət kooniyalar, Şuşada Daşaltı mağarasında isə 11 növə aid böyük koloniyalar qeydə alınmışdır (Raxmatulina 2005). Belə zənginlik entomofauna bolluğu ilə yanaşı, ilin müxtəlif fəsillərində əlverişli sığınacaqların mövcudluğu ilə əlaqədardır. 1000-2000 m yüksəklikdə növ tərkibi 19-a çatsa da, say azalır (3 çoxsaylı və 5 adi növ). Ən az növ sayı 2000 m-dən yuxarıdadır.

Qarabağın yarasalar faunasına dair məlumatlar keçən əsrin 80-ci illərinə aiddir. İşğal altında olduğu dövr ərzində baş vermiş təbii şərait dəyişikliklərinin yarasalar faunasından da yan keçmədiyini güman edirik. Antropogen dəyişikliklər və zaman fərqi perspektivindən Qarabağdakı yarasalar faunasının, xüsusilə, mağara növlərinin yenidən tədqiqi və biomüxtəlifliyin ayrılmaq tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməsinin vacibliyi şübhəsizdir.